

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول

Bingol University
Journal of Theology Faculty

ISSN: 2147-0774

Sayı: 11 | Yıl: 2018/1

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez (25 Haziran/25 Aralık) basılı yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

Bu dergi ulusal TR DİZİN, İSAM, İDEALONLİNE ve ASOS veri indeksleri ile SOBİAD atf dizin tarafından taranmaktadır.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup, izinsiz kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

Batıyı Aydınlatan İslam Düşünürü İbn Rüşd

Bekir Karlığa, Mahya Yayınları, İstanbul 2014, 332 s.

Sadi YILMAZ*

Ortaçağ İslam düşünürleri arasında felsefe ve ilahiyat olmak üzere iki alanda kapsamlı ve tutarlı bir sistem ortaya koymuş olan düşünürlerin sayısının sınırlı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda İslam düşünce tarihinde ortaya koyduğu özgün düşünce sistemi ile İbn Rüşd'ün bir dönüm noktası olduğu bilinmektedir. Zira filozof Aristoteles'in eserleri üzerine yazmış olduğu şerhler sayesinde Aristoteles felsefesinin aslına uygun şekilde anlaşılmasını sağladığı bilinmektedir. Bununla birlikte düşünce tarihinde önemli bir problem olan din-felsefe ilişkisi konusunda Aristoteles'in felsefesini aslına uygun olarak gün yüzüne çıkaran filozof, yeni paradigma sayesinde Aristoteles felsefesi ile İslam düşüncesi arasında bir uzlaşma sağlamıştır. Ayrıca tıp alanında Galen'in eserlerine yazdığı şerhler ile de özellikle Batı'da ilgi görmüştür. Bu çerçevede filozofun kurmuş olduğu bu yeni paradigmayı ve söz konusu paradigmanın farklı boyutlarıyla Batı'ya etkilerini konu alan Bekir Karlığa'nın *Batı'yı Aydınlatan İslam Düşünürü İbn Rüşd* adlı çalışmasını tanıtmayı uygun gördük. Eser önsöz, giriş, beş bölüm, kaynakça ve dizinden oluşmaktadır.

* Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı,
(sadiyilmaz@bingol.edu.tr).

Önsözde yazar İbn Rüşd'ün farklı ilim dallarında yazdığı müstakil eserler ve onun Aristoteles'in eserlerine yazmış olduğu şerhler hakkında kısa bilgi verir. Karlığa; Aristoteles'in eserlerine yazmış olduğu şerhlerden dolayı Batı'da *Şârih* olarak şöhret kazanmış olan filozofun Arapça asıllarının yanı sıra Latince ve İbranice tercümelemleri günümüze ulaşmış olan şerhleri hakkında bilgi verir. Mantık, Metafizik ve Doğa bilimlerinden oluşan Aristoteles'in evren tasarımının Helenistik dönemde Eflatun felsefesinin etkisi ile ortaya çıkan Yeni Eflatuncu yorumla yeni bir paradigmaya dönüştüğüne işaret eden yazar, İbn Sînâ'nın söz konusu paradigmayı; Galen tıbbı ve Batlamyus astronomisini de ekleyerek İslam düşünce sistemi ile bütünleştirdiğini vurgular. Bunun sonucunda ise Yeni Eflatuncu yönü ağır basan mistik nitelikli bir evren tasarımının ortaya çıktığına değinir. Söz konusu paradigmanın Aristoteles felsefesinin temel tezleri ve Tevhid akidesi ile uyum içinde olmadığını belirten Karlığa; İbn Rüşd'ün bu iki noktayı dikkate alarak yeni ve daha yetkin bir paradigma ortaya koymaya çalıştığına dikkat çeker (s.10). Yazar İbn Rüşd'ün Aristoteles'in eserlerini filozofun felsefi sistemine sadık kalarak başarılı bir şekilde yorumlamasından ötürü Batı'nın İbn Rüşd'ün bu yönünden etkilenerek kendi Rönesans'ının yollarını açtığına işaret eder. Bu bağlamda İbn Rüşd'ün İslam dünyasından daha çok Batı'yı etkilediğini ifade eder (s.11). Monografik çalışmaları konusunda İbn Sînâ, Gazzâlî ve İbn Rüşd olmak üzere üç büyük İslam düşünürüne öncelik verdiğini belirten Karlığa, üçlemenin son eseri olan bu çalışmayı yayınlamaya öncelik verdiğini dile getirir.

Giriş bölümünde yazar ilk olarak İbn Rüşd'ün gerçekten Batı'yı aydınlatıp aydınlatmadığı konusunu irdeler. Bu bağlamda Karlığa, 19. Yüzyılın önemli doğu bilimcilerinden olan ve İbn Rüşd felsefesi üzerine doktora tezi hazırlamış Ernest Renan'ın filozofu; Aristoteles'i yenileyen ve Helenizm'in saf ışıklarıyla Avrupa'yı aydınlatan ilk ve tek Müslüman düşünür olarak gördüğüne dikkat çeker. Bu konuda yazar ayrıca Alain de Libera, M. R. Hayoun, C. E. Butterworth, Paul Kurtz, Etienne Gilson ve Remi Brague gibi batılı araştırmacıların görüşlerine yer verir. Daha sonra aydınlanmayı; 18.-19. yüzyıllarda Batı toplumlarında akılcı düşünceyi hayatın her alanında yaymaya çalışan, bireyin önyargılarından uzaklaşarak özgürleşmesini amaçlayan ve insanın kendi hayatını sadece kendisinin düzenleyebileceğini savunan düşünce akımı olarak tanımlayan Karlığa, aydınlanmacı düşünürlerin dini bir yana bırakarak sadece akıl vasıtasıyla doğru bilgilere ulaşabileceğini

savunduklarına işaret eder (s.17-18). Yazar aydınlanma düşüncesinin Descartes, Spinoza ve Locke olmak üzere üç filozofun görüşleri etrafında şekillendiğine değinerek bu süreçte Pierre Bayle, Leibnitz, Montesquieu, Voltaire, Rousseau ve Kant gibi daha birçok filozofun katkılarına yer vererek aydınlanmacıların birçoğunun Mason localarına mensup olduğuna dikkat çeker (s.21). Aydınlanmanın, İbn Rüşd'ün görüşlerinin Batı'daki yankıları sonucu ortaya çıkan İbn Rüşdçüler'in başlattığı büyük uyanış hareketinin etkisiyle 18. Yüzyılda ortaya çıktığını ifade eden yazar, İbn Rüşdçülere karşı büyük bir mücadele başlatan Büyük Albert ve onun öğrencisi Thomas Aquinas'ın görüşlerine de yer verir. Bu bağlamda başta İtalya ve Fransa olmak üzere bütün Avrupa'nın İbn Rüşdçülük akımının etkisinde kaldığına ifade eden Karlığa, Kilise'nin karşı çıkmasına rağmen bu etkinin yayılarak Rönesans ve Reform hareketlerine olan katkısına ayrıntılı şekilde yer verir (s.22). 18. Yüzyıl aydınlanmasının hazırlayıcıları olarak Kopernikus, Bruno, F. Bacon, Kepler, Galileo, Grotius, Descartes ve Hobbes gibi isimlere yer verir.

İbn Rüşdçülüğün felsefe dışında farklı alanlarda etkisini gösterdiğini belirten yazar, İbn Rüşdçülük karşıtlığının da felsefe dışında sanat olmak üzere farklı alanlarda ortaya çıktığını ifade eder (s.26). Bölümün devamında yazar, engizisyonun ağır baskılarına maruz kalmaları sonucunda İbn Rüşdçüler'in kimliklerini gizlemek zorunda kalarak kendilerini özgürlük taraftarları anlamına gelen "*Libertin*" olarak isimlendirmek durumunda kaldıklarına işaret eder. Başta 1619'da Toulus'da Vanini'nin trajik bir şekilde öldürülmesi olmak üzere zehirleme ve sürgüne gönderme şeklinde engizisyonun Libertinlere olan baskısı hakkında ayrıntılara yer verir (s.29). Karlığa giriş bölümünün sonunda İbn Rüşd'ün paradigmasını ele alır. Filozofun farklı alanlarda kaleme aldığı eserlerinde kendine özgü bir yöntem ile özgün düşüncelerini ortaya koyarak bu farklı yaklaşımı ile klasik İslam düşüncesinin son ve en büyük temsilcisi olmanın yanı sıra, Helenistik dönem ile Ortaçağ bilim ve düşüncesinin de önemli şahsiyetlerinden biri olduğunu belirtir. Yazar, filozofun eserlerinin temel amacının Ortaçağ'da hâkim olan toplu evren modelinin açıklamasına yönelik Eflatun ve Aristoteles'in zengin bilim ve felsefe mirası ile Batlamyus astronomisinin, Galen tıbbının anlaşılması, açıklanması ve yorumlanmasıyla birlikte özgün niteliklere sahip olan İslam bilim ve düşüncesinin söz konusu evrensel model ile entegre edilmesi olduğunu vurgular (s.31). Karlığa İbn Rüşd'ün ortaya koymuş olduğu düşünce sisteminin; başta Endülüs'te ortaya çıkan Reconquista felaketi ve

doğuda Moğol istilasından dolayı İslam dünyasında unutulduğunu ifade eder. Ayrıca filozofun düşünce sistemi hakkında genelde öznel olan entelektüel kaygıların da onun düşüncelerinin İslam dünyasında hak ettiği ilgiyi görmesine engel olduğunu ayrıntılı olarak ortaya koyar (s.36).

Birinci bölümde Karlığa, İbn Rüşd'ün hayatı ve eserleri hakkında bilgi verir. 520/1226 yılında Kurtuba'da doğan filozofun, dönemin entellektüel modeline uygun olarak eğitim aldığına işaret ederek, Hâfız Ebu Muhammed İbn Rızk'tan Fıkıh, Ebu'l-Kâsım ibn Beşkuvâl'den Hadis ve Fıkıh Usulü, Ebu Cafer Harun et-Trucallî ve Ebu Mervân ibn Curryül'den tıp ve matematik öğrenimi gördüğüne yer verir. Ayrıca Ebu Mervân ibn Meserre, Ebubekir ibn Semhûn ve Ebu Cafer ibn Abdülaziz'in İbn Rüşd'ün ders okuduğu hocalar olduğuna işaret eden yazar; filozofun Ebu Cafer ile Mâzeralı Ebu Abdullah'tan icazet aldığını ifade eder (s.41). İbn Rüşd'ün 548/1153 yılında Merrakeş'e seyahati, 565/1169 yılında İbn Tufeyl tarafından Sultan Ebu Ya'kûb Yusuf ibn Abdülmü'min'e takdim edilmesi, aynı yıl İşbiliyye kadısı olması ve aynı tarihte hükümdarın isteği üzerine Aristoteles'in eserlerini şerh etmeye başlamasına değinir (s.43). 567/1171 yılında Kurtuba başkadısı olan filozofun bundan sonraki yıllarının telif bakımından yoğun geçtiğine ve 1182 yılında İbn Tufeyl'in yerine hükümdarın özel doktoru görevine getirildiğine işaret eden Karlığa, 580/1184 yılında hükümdar Ebu Yakub Yusuf'un vefatı sonrası yerine geçen oğlunun döneminde de filozofun saraydaki görevine devam ettiğini ifade eder. Fakat çoğunluğu fakihlerden olan din adamlarının İbn Rüşd aleyhindeki şikâyet ve tutumlarının 591/1195 yılında saraya ulaşması sonucunda filozofun trajik bir şekilde birçok bilginle birlikte Kurtuba'ya 73 km mesafedeki Yahudi yerleşim yeri olan Elîsâne/Lucane'de zorunlu ikamete tabi tutulduğuna dikkat çeker. Daha sonra İbn Rüşd'ün sürgün sebepleri hakkında ayrıntılı bilgiye yer veren yazar, Halife el-Mansur tarafından filozofun itibarının iade edilmesinden kısa süre sonra 595/1198 Merrakeş'te vefat ettiğini belirtir.

Yazar bu bölümün ikinci kısmında filozofun eserleri hakkında bilgi verir. Klasik kaynaklar olarak I-Escorial Kütüphanesi Derenbourg kataloğunda 888 numara ile kayıtlı mecmuada *Bernamecu'l-Fakih İbn Rüşd* başlıklı listede filozofun 78 eserine yer verildiği ve bu mecmuanın Ernest Renan tarafından neşredildiği; II- *Bernamecu'l-Fakih İbn Rüşd* listesinde yer alan eserlerin neredeyse bütünü İbn Abdülmelik'in *ez-Zeylu ve't-Tekmile* adlı eserinde yer aldığı; III- İbn Ebî Useybia'nın *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakati'l-Etîbbâ* adlı

eserinde filozofun 47 eserinin adına yer verildiği ifade edilir (s.49). Daha sonra modern dönemde İbn Rüşd'ün eserleri üzerine Maurice Bouyges, P. Manuel Alonso, G. C. Anawati, Salvador Gomez Nogales ve Cemaleddin el-Alev'i'nin çalışmaları hakkında bilgi verir. Renan'ın *Averroes et l'Averrisme* adlı çalışmasından itibaren filozofun Aristoteles'in eserlerine yazdığı şerhlerin Büyük şerhler (et-Tefsir), Orta şerh (et-Telhîs) ve Küçük şerhler (el-Cevâmi') olmak üzere üç bölüm halinde incelemenin adet olmasına rağmen gerçekte İbn Rüşd'ün Aristoteles'in her eseri için üç çeşit şerh yazmadığına vurgu yaparak. Onun şerh yöntemi ve günümüze ulaşan şerhleri hakkında ayrıntılı bilgilere değinir.

Karlığa bu bölümün sonunda İbn Rüşd'ün eserlerini Fıkah, Din-Felsefe ilişkisi, Mantık, Tabiat bilimleri (Fizik), Metafizik, Astronomi, Tıp, Politika, Ahlak ve İbn Rüşd'e izafe edilen eserler olmak üzere on başlık altında inceleyerek eserler hakkında oldukça geniş çaplı bir envanter ortaya koyar. Yazar ulaşabildiği kadarıyla her bir eserin yazım tarihi, yazma nüshalarının bulunduğu kütüphane kayıtları, eserlerin ortaçağda Latince ve İbranice tercümelerinin günümüze ulaşan yazma nüshaları, modern dönemde eserlerin farklı neşirleri, farklı dillerde yapılan tercümelemleri hakkında oldukça ayrıntılı bilgilere yer verir. Bölümün sonunda Karlığa, Mantık alanında farklı şerhleriyle birlikte 46, tıp alanında 23, Doğa bilimleri alanında 22, Metafizik alanında 15, Dinî ilimleri alanında 10, Astronomi alanında 5, Politika ve Ahlak alanlarında birer olmak üzere İbn Rüşd'ün toplam 125 eser kaleme aldığını tespit ettiğini belirtir (s.83). Filozofun eserleri hakkında çıkarmış olduğu envanter yönüyle yazarın İbn Rüşd eserleri hakkında Türk araştırmacılar için bir el kitabı sayılabilecek nitelikte bir eser ortaya koyduğunu ifade etmenin abartı olmayacağı söylenebilir.

İbn Rüşd'ün Felsefesi başlıklı ikinci bölümde ise yazar, İbn Rüşd'ün kendi eserleri ve klasik İslam düşüncesinin kaynaklarına dayanarak ana hatlarıyla filozofun düşünce sistemini Mantık ve Metodoloji, Din-Felsefe ilişkisi, Bilgi teorisi, Psikoloji, Metafizik, Kozmoloji, Tanrı anlayışı, Hukuk felsefesi, Astronomi, Tıp, Ahlak ve Siyaset felsefesi olmak üzere 11 başlık altında ortaya koymaya çalışır.

Yazar, mantık konusunda dil-düşünce ayırımına önem veren İbn Rüşd'ün dili yerel; düşüncüyü ise evrensel olarak gördüğünü belirtir. Lafız ve onun ifade ettiği anlam arasındaki ilişki konusunda tanım ve ifadelerden çok semboller kullanmanın daha doğru olması yanında öğretim yönünden de daha

kolay olacağı düşüncesinde olduğuna değinir. Bu düşüncesiyle filozofun sembolik mantığın habercisi gibi olduğuna işaret eden Karlığa, filozofun mantık alanında en çok ilgilendiğini konunun kıyas olduğunu vurgular (s.87). Metodolojinin ise neredeyse filozofun bütün eserlerinin konusunu teşkil ettiğine değinen yazar, Aristoteles'in eserlerini şerh ederken takip ettiği metodun İbn Rüşd'ün metodolojisinin en özgün yönünü oluşturduğuna dikkat çeker. İlk olarak Aristoteles'in görüşlerini ve söz konusu görüşlerin dayandığı ilkeleri tespit etmeye çalışan İbn Rüşd'ün daha sonra tespit ettiği ilkeler doğrultusunda Aristoteles'in düşüncelerini açıklayıp yorumladığını vurgular. Filozofun metodunda tevil yönteminin ana iskeleti oluşturduğuna değinen yazar, onun görülen âlem ve görülmeyen âlem arasında yaptığı ayırmadan hareketle her iki âlemi incelemek için farklı usuller ortaya koyduğu gibi filozofun akıl ve vahiy ayırımında da benzer bir yol takip ettiğini dile getirir. Bu bağlamda İbn Rüşd'e göre aklın burhan yöntemini kullanmasına karşın; vahyin akıl yürütme/burhan, diyalektik/cedel ve retorik/hitabet olmak üzere üç yöntemi birlikte kullandığı belirtir. Yazar bu bağlamda İbn Rüşd'e göre kesin bilginin akıl yürütmeye/burhana dayandığına işaret edilir. Karlığa, filozofa göre zan ifade eden diyalektik/cedel bilgi ile hayali bilgi düzeyinde olan retorik/hatabî bilginin akıl yürütme/burhan düzeyindeki bilgiye dönüştürülmesi için *tevil* yapmanın gerektiğini ifade eder.

Bilindiği üzere Ortaçağda tek tanrılı dinlerin üçü için de temel bir problem olan Din-Felsefe ilişkisi İbn Rüşd'ün düşünce sisteminde önemli bir yere sahiptir. Filozof Aristoteles'in eserlerine yazdığı küçük şerhlerde bu konuya değinse de genel olarak Gazzâlî'nin *et-Tehâfütü'l-felâsife* adlı eserine yazdığı reddiye, *el-Keşfan Menâhici'l-edille*, *Faslu'l-Makâl* ve *ed-Damîme* adlı eserlerinde konuyu bütün yönleriyle irdeler (s.91). Karlığa; Mutezile ve Eş'arî düşünce ile birlikte İslam Meşşâî filozoflarından Kindî ve Fârâbî'nin konuyla ilgili görüşlerine yer verdikten sonra İbn Rüşd'ün görüşlerini ortaya koyar. İbn Rüşd'ün Aristoteles mantığının temel kavramlarından yola çıkarak bilgi edinme yollarını tasavvur ve tasdik olarak ikiye ayırdığına işaret eden yazar, bunların ayrıntılarına yer verir. Din-Felsefe ilişkisi bağlamında ise tasdikini üç yolu olan aklî/burhan yöntem, diyalektik/cedelî yöntem ve retorik/hitabî yöntemlerin hepsinin birlikte İslam dini tarafından benimsendiğini savunan İbn Rüşd; vahyin bir zahiri bir de tevil edilmesi gereken anlamı olduğu görüşündedir. Karlığa, filozofun din-felsefe arasında bir uzlaşmayı sağlamayı amaçlandığını ifade ederek filozofun tevil için ortaya koyduğu şartların

ayrıntlarına yer verir. Bu konunun sonunda ise “İbn Rüşd bir rasyonalist miydi” sorusuna dair Ernest Renan, Asin Palacios, Leon Gauthier ve Manuel Alonso’nun vardıkları sonuçlara yer verir (s.98). Daha sonra filozofun bilgi teorisine geçen yazar, onun bilgi teorisinin temelini *ittisal* anlayışının teşkil ettiğini vurgular. Aristotelesçi bilgi teorisinin İbn Rüşd tarafından bütünüyle benimsendiğine işaret eden yazar, onun bilgi problemine eklediği en önemli hususun maddeye ait olan heyûlanî aklın bilfiil akıl haline nasıl dönüştüğü olduğunu belirtir. Yazar, konuyla ilgili İskender Afrodisî, Themistius, Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ’nın görüşlerine yer verdikten sonra İbn Rüşd’ün görüşlerini ana hatlarıyla ortaya koyar. Yazar bilgi problemini filozofun ve farklı mezheplerin Tanrı’nın bilgisi konusundaki düşünceleriyle bitirir (s.103). İbn Rüşd’ün *psikolojisi* konusundaki görüşlerinin ise bilgi teorisıyla iç içe olduğunu ifade eden yazar, onun Aristoteles ve diğer filozoflar gibi nefsi “tabiî organik cismin ilk yetkinliği” olarak kabul ettiğine işaret eder. İbn Rüşd’ün Ortaçağda çok tartışılan akılların birliği görüşünün bir muğlaklıktan kaynaklandığına dikkat çeken yazar, onun “sudur nazariyesi” ve “Bir’den ancak bir çıkar” ilkesini reddettiğini vurgular. Filozofun nefsin yetileriyle ilgili görüşlerini ayrıntılı şekilde ortaya koyarak konuya son verir (s.111).

Karlığa, filozofun metafiziği varlığı mutlak olarak inceleyen teorik ve tümel bir ilim olarak gördüğüne; bu bilimin amacını da sadece bilgi olarak belirttiğini dile getirir. İbn Rüşd’e göre metafiziğin konusu ise maddesel olmayıp belirli bir durumu ve niteliği bulunmayan, mutlak anlamda var olanlardır. Yazar, filozofa göre metafiziğin doğa bilimlerinde ortaya konulan bütün varlık türlerini, ilk sebebe varana kadar bütün sebepleri ve töz/cevher ile ilgili bütün konuları inceleyip araştırdığına değinir. İbn Rüşd’e göre her ne kadar fizik ve metafizik aynı konuları incelemekte iseler de ikisi de bakış açıları ve amaçları itibariyle bir birinden farklıdır (s.112). Yazar, metafiziğin temel kavramları ve konuları hakkında filozofun görüşlerine kısaca değinerek konuya son verir.

Kozmoloji konusunda ise İbn Rüşd’ün; Tanrı gibi âlem ve zamanı kadim kabul eden Aristoteles’in görüşlerini benimsemediğini ifade eden Karlığa; filozofun bununla beraber âlemin zaman bakımından kadim ancak illet bakımından hâdis olduğunu savunduğuna yer verir. Bu bağlamda yazar kadim, hadis, icad, halk, tekvin kavramları konusunda Kuran’da geçen bilgiler, Eşarîlerin yorumları ve İbn Rüşd’ün yaklaşımına yer verir. Yazar, filozoflara göre âlemin kadim olmasını kabul etmenin, yaratılmış ve sonra-

dan meydana getirilmiş olmasını reddetmeyi gerektirmediğine işaret eder (s.121). Tanrı anlayışı konusunda; Tanrı'nın varlığı, birliği, sıfatları ve fiilleri olmak üzere dört ana başlık altında görüşlerini ortaya koyan İbn Rüşd'ün konuyu *el-Keşf an Menâhici'l-edille*, *Faslu'l-Makâl* ve *Tehafütü't-Tehâfüt* adlı eserlerinde incelediğini ifade eder. Karlığa bu konuda özellikle filozofun görüşleriyle birlikte Eş'arîler'in görüşlerine de ayrıntılı şekilde yer vererek yer yer İbn Rüşd'ün onlara yönelik ortaya koyduğu eleştirilere değinir. Daha sonra İbn Rüşd'ün hukuk felsefesi konusundaki düşüncelerine geçen yazar, onun fıkıh alanında yazdığı telif ve şerh eserler hakkında bilgi verir. Özellikle dört mezhebin görüşlerini karşılaştırmalı olarak konu edinen *Bidâyetü'l-Müctehid* adlı eserde akılcı bir yöntem takip eden filozofun, yer yer kendi mezhebi dışındaki görüşleri tercih ettiğini belirten yazar; eserde dört mezhep dışında görüşlerine yer verilen önemli fakihlerin isimlerini de zikreder (s.129).

Ahlak felsefesi ve siyaset felsefesi alanlarında müstakil bir eser yazmayan İbn Rüşd'ün, Platon'un *Cumhuriyet* adlı eseri ve Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik ve Hitâbet* adlı eserlerine yazdığı şerhlerle ahlak ve siyaset konusundaki görüşlerini ortaya koyduğunu belirten yazar, insani yetkinliklerin filozofa göre teorik erdemler, ahlaki erdemler, sanatlar ve iradi eylemler olmak üzere dörde ayrıldığını işaret eder. Bu bağlamda teorik erdemlerin gerçekleşmesi için diğer erdemleri birer araç olarak gören filozofun, insanı medeni bir varlık olarak görmesinden dolayı erdemlerin ancak bireyin toplumla dayanışma içinde olmasıyla gerçekleşebileceğini vurgular. Aristoteles'ten itibaren klasik bir nitelik kazanan "altın orta" teorisine göre iffet, cesaret, hikmet ve adaletten oluşan erdemlerin orta noktasında adalet yer alır. Filozofa göre insan nefsinin eylemleri akıl, öfke ve istek güçlerinin bileşimiyle meydana geldiği gibi devletin de dayandığı üç güç söz konusudur. Bunlar yöneticiler, askerler ve zanaatkârlardır. İbn Rüşd'e göre erdemlerin kentin bölümlerine nisbetinin, nefsin güçlerinin nefse olan nisbeti gibi olduğuna değinen Karlığa; filozofun insan ruhu ve devlet arasında bir paralellik kurduğuna dikkat çeker. Bu bağlamda nasıl ki bireyin erdemli olması için nefsin diğer yetilerinin teorik hikmetin kontrolü altına girmesi gerekiyorsa aynı şekilde ideal bir devletin de hikmete dayanması gerekir (s.132). İbn Rüşd'ün bir devletin hukukçulara ve doktorlara fazla ihtiyaç duymasını sistemin bozulmasının göstergesi saydığını belirten Karlığa, insan olmak bakımından kadın ve erkeği eşit saydığına ancak yetenekler bakımından farklı oldukları kanaa-

tini taşıdığına değinir. Filozofun kadın konusundaki görüşlerine ayrıntılı şekilde yer veren yazar daha sonra onun Platon'un *Cumhuriyet* adlı eserine yazdığı şerh bağlamında monarşi, timokrazi, oligarşi, demokrasi ve tiranlık konusundaki görüşlerine yer verir.

Astronomi alanında ise İbn Rüşd'ün 548/1354 yılında Marrakeş'te astronomik gözlemler yaptığına yer veren Karlığa; onun güneşin üzerinde bazı lekeler tespit ettiğine ve dünyanın yuvarlak olduğu konusundaki deliline yer verir. İbn Rüşd öncesinde astronomi alanında iki farklı metodun var olduğuna dikkat çeken yazar; bunlardan ilkinin gök cisimlerinin yapısı, boyutu, bir biriyle ilişkileri ve bunların nedenleri üzerinde duran Aristoteles'in metodu olduğunu; ikincisinin ise astronomik olayları matematiksel olaylar gibi ele alıp inceleyen, aritmetik ve geometrik varsayımlara dayanan Batlamyus'un metodu olduğunu ifade eder. Karlığa, astronomi alanında İbn Rüşd'ün Aristoteles'i takip ettiğini, Batlamyus öncesi astronominin incelemesinin gerekliliğini vurguladığını ortaya koyar. İspanyol bilim tarihçisi Juan Vernet'e göre, filozofun Aristoteles'in *Gök ve Yeryüzü* adlı eserine yazdığı şerhin Latince çevirisiyle birlikte bilimsel alanda yeni bir reform gerçekleşmiştir. Yazar, Copernic'in yaşamı boyunca İbn Rüşd'ü bilgin ve filozoflarla yakın ilişki içinde olduğuna dikkat çekerek; onun Batlamyus teorisine karşı çıkıp güneş merkezli bir sistem ortaya koymasında İbn Rüşd'ün ilgili şerhinin çevirilerinin etkili olduğunu dile getirir (s.137).

İkinci bölümün son konusu olan tıp alanında ise İbn Rüşd'ün yaşadığı dönemde önemli bir tıp bilgini olduğunu belirten yazar, onun felsefe alanında Aristoteles'in eserlerini şerh ederken takip ettiği yöntemi tıp alanında Galen'in eserlerini şerh ederken de takip ederek aslına uygun bir Aristoteles ve Galen profili ortaya çıkardığına böylece felsefe ve tıp alanlarındaki düşüncelerini bu profiller üzerinden inşa ettiğine yer verir. Filozofa göre tıbbın amacının hastaları iyileştirmek değil, yapılması gerekenleri zamanında yapmak olduğuna; ayrıca astroloji, fal, büyü ve her çeşit olağandışı şifa arama yöntemlerine karşı çıktığını belirtir. İbn Rüşd'ün tıp alanında yazdığı şerh olan *el-Külliyât* adlı şerhinde genellikle Galen'in görüşlerine bağlı kaldığına değinen yazar, Rodriguez Molero'ya göre *el-Külliyât*'ın Rönesans döneminde yazılmış tıp kitaplarının niteliğine sahip olduğunu ve bu yönüyle Galen'in kitaplarından çok Vesale'nin kitaplarına benzediğini ifade eder.

İbn Rüşd'ün Etkileri başlığını taşıyan üçüncü bölümde yazar İbn Rüşd'ün İslam dünyasındaki ve Batı dünyasındaki etkilerini ele alır. Filozofun En-

dülüs ve Mağrib'te yeterli ilgi görmediğini belirten Karlığa; ondan söz eden kaynakların ya filozofu savunmak ya da onun düşüncelerini paylaşmadıklarını belirtmek amacıyla olduklarına yer verir. İbn Rüşd'ün Doğu İslam dünyasındaki etkileri hakkında 13. yüzyılda filozofun hayatı ve eserleri hakkında en kapsamlı bilgileri ortaya koyan İbn Ebî Usaybia'nın objektif tespitleri dışında kaynaklarda İbn Rüşd'ün adından pek bahsedilmediğine işaret eder. Yazar, 14. yüzyılda Meşşâî felsefe, Eş'arî kelamı ve Şîî düşünceye yönelik kapsamlı eleştiriler ortaya koyan İbn Teymiyye'nin İbn Rüşd'ün felsefe ve din konularındaki görüşlerine yönelik eleştirileri hakkında genel bilgilere yer verir (s.148). Bu bağlamda İslam dünyasında İbn Teymiyye ve Batı dünyasında Thomas Aquinas olmak üzere İbn Rüşd'e yönelik eleştiriler ortaya koyan düşünürlerin önemli ölçüde ondan etkilendiklerine dikkat çeker. İbn Teymiyye'den sonra İslam dünyasında yaygın bir İbn Rüşd literatürünün ortaya çıkmadığına değinen yazar; Osmanlı devletinde II. Mehmet döneminde akıl-nakil tartışmasının yeniden gündeme gelmesi *Et-Tehâfüt* eseri bağlamında İbn Rüşd'ün düşüncelerinin sınırlı da olsa araştırma konusu edildiğini ifade eder. Bununla birlikte İran ve Maverâünnehir bölgesinde İbn Rüşd'ün eserlerinin bilindiğine veya okunduğuna dair herhangi bir bilginin bulunmadığını dile getirir. Filozofun düşüncelerinin İslam dünyasında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sınırlı bir aydın kesimin ilgi odağı olduğuna dikkat çeken yazar; Farah Antûn'un Ernest Renan'ın İbn Rüşd ile ilgili eserini özetleyerek filozofun hayatı, eserleri ve düşünce sistemi hakkında sübjektif, rasyonalist ve pozitivist bir yaklaşımla *el-Câmia* dergisinde makaleler yayınladığına işaret eder. Farah Antûn'un bu makalelerine eleştiri olarak Muhammed Abduh'un da *el-Menâr* dergisinde makaleler yayınladığını ifade eden Karlığa; Antûn ve Abduh arasındaki polemikğin ayrıntılarına değinir. Cemaleddîn Afganî'nin İbn Rüşd'ün görüşlerini hareket noktası olarak aldığına dikkat çeken yazar, İbn Rüşd'ün günümüz Arap dünyasındaki etkileri bağlamında ise Muhammed Ammare, Hasan Hanefi, Tayyib Tizinî, M. Âbid el-Câbrî, Zeki Necib Mahmûd, M. Âtîf Irakî gibi aydınların isimlerine yer verir (s.156).

İbn Rüşd'ün Batı dünyasındaki etkileri konusunda filozofun vefatından 20-25 yıl gibi kısa bir süre sonra eserlerinin tercüme edilerek Batı dünyasına intikal ettiğine dikkat çeken Karlığa, tercümelerden birkaç yıl sonra da başta Paris ve Londra olmak üzere dönemin önemli kültür merkezlerindeki eğitim kurumlarında tartışıldığına yer verir. Filozofun eserlerinin biri

Arapçadan yerel diller vasıtasıyla Latinceye oradan da İbraniceye; diğeri Arapçadan İbraniceye ve İbraniceden de Latinceye olmak üzere farklı iki yol takip edilerek tercüme edildiğini belirtir. Yazar ilk tercüme hakkında bilgi verdikten sonra 13. yüzyılın ikinci yarısında Batı'da bir düşünce hareketi olarak ortaya çıkan Latin İbn Rüşdçülüğü hakkında genel bilgiler ortaya koymakla birlikte başta Siger de Brabant olmak üzere bu düşünce hareketi içinde yer alan birçok düşünür hakkında bilgi verir (s.161). Daha sonra 14. Yüzyılda Bologna Üniversitesi çevresinde toplanan Bolognalı İbn Rüşdçüler ve 15-16. yüzyılda Padova Üniversitesi çevresinde en yaygın fikir akımı olan Padovaalı İbn Rüşdçülere dair bilgilere değinir.

Temel tezlerinin bir bölümü İbn Rüşd'ün görüşlerinden farklı olan Latin İbn Rüşdçülerinin temel görüşlerine yer veren Karlığa; 13. yüzyıldan itibaren Skolastik düşünürler ve Katolik kilisesi tarafından Latin İbn Rüşdçülüğüne karşı ortaya çıkan tepkileri ele alır. Bu bağlamda Latin İbn Rüşdçülüğü ile mücadele eden Büyük Albert ve onun öğrencisi Thomas Aquinas'ın görüşlerine ayrıntılı olarak yer veren yazar, Bonaventure, Robert Kilbwerdby, Duns Scot, Gilles de Rome ve Raimond Lulle gibi düşünürlerin de görüşlerine değinir (s.170-180). Yazar söz konusu mücadele bağlamında 1210 yılında Katolik kilisesinin Paris Üniversitesi'nde Aristo'nun kitaplarının ve düşüncelerinin okutulmasının yasaklanması ve bu yasağın aynı yılda Paris'te toplanan konsil tarafından onaylanmasıyla başlayan Latin İbn Rüşdçülüğünün yasaklanması süreci hakkında ayrıntılı bilgiler ortaya koyar. Daha sonra Yahudi İbn Rüşdçülüğünün ortaya çıkışı ve bu düşünce hareketinin önemli isimlerinde olan İsaac Albalag, Moise de Narbonne, Levi Ben Gershom, Jacob ben Abba Mari ve Moise ibn Tibbon'un konuyla ilgili düşünceleri, eserleri ve çevirileri hakkında bilgi verir (s.184).

Üçüncü bölümün en kapsamlı konusu olarak Ernest Renan'ın İbn Rüşd, İslam ve bilim hakkındaki düşüncelerini ele alan Karlığa, Renan'ın dinî ruhbanlıktan laik ruhbanlığa geçiş süreci, kutsal metin kritiği ve din karşıtı bilimsel tavrı konularındaki fikirlerine yer verir. Renan'ın bilimi bir din olarak görmesi, Doğu'ya karşı önyargısı, modern doğuyu bir kadavra olarak görmesi, İslam'ın hiçbir dönemde rasyonel düşünce üretmemesi gibi temel düşüncelerine yer veren yazar, onun Yunan, Yahudi ve Roma tarihlerinin birleşmesiyle medeniyet tarihinin ortaya çıktığını savunduğuna dikkat çeker (s.196). İbn Rüşd ve İbn Rüşdçülük konusunda doktora tezi hazırlamış olan Renan'ın Arap ve Samîler hakkındaki olumlu-olumsuz düşüncelerini

bir arada ortaya koyan Karlığa, onun Büyük Albert'i her şeyi ile İbn Sînâ'ya ve Thomas Aquinas'ı ise filozof olarak her şeyi ile İbn Rüşd'e borçlu olarak gördüğünü vurgular (s.199). Daha sonra Renan'ın katı din karşıtı tavrı bağlamında İslam'ı akla karşı bir din olarak gördüğü ve İslam düşüncesinin etkisinin de sınırlı kaldığını savunduğuna işaret eden yazar, İslam dünyasında felsefi düşüncenin İbn Rüşd ile son bulduğu şeklindeki yanılığın Renan'dan itibaren birçok Batılı araştırmacı tarafından benimsendiğini ifade eder (s.201). Bu konunun sonunda Renan'ın din ve bilim konusundaki görüşlerine ayrıntılı bir şekilde değinerek onun bu konuda İslam'a yönelik eleştirilerine yer verir. Daha sonra Karlığa, başta *Aziz Thomas'ın Zaferi* olmak üzere Rönesans döneminde Avrupa'da farklı sanatçılar tarafından yapılan İbn Rüşd portreleri hakkında oldukça doyurucu bilgi sunar. Rönesans döneminde Avrupa'da gerçekleştirilen İbn Rüşd'ün eserlerinin Latince ve İbranice tercümelerinin baskılarına dair bilgilerle bölümü bitirir. Yazar bu bölümde hakkında bilgi sunduğu söz konusu portreler ve eserlerin baskıları hakkında da beşinci bölümde görsel malzeme sunar.

Dördüncü bölümde Karlığa, İbn Rüşd'ün Literatürü ve Kronolojisine yer verir. Filozofun eserlerinin toplu neşri projeleri konusunda farklı projeler yapılmış olmasına rağmen henüz bunların tam olarak gerçekleştirilmediğini ifade eden yazar, konuyla ilgili projeler arasında ilk olarak Harvard Üniversitesinden Prof. Dr. Harry Austray Wolfson'un üyesi olduğu Mediaeval Academy of America için 1931 de hazırlamış olduğu proje hakkında bilgilere yer verir. Daha sonra Arap Birliği ve Uluslararası Akademiler Birliği'nin desteği ile İbn Rüşd'ün eserlerinin Arapça orijinallerinin neşri konusunda Mahmud Kasım ve Salvador Gomez Nogales'in ortaklaşa hazırladıkları projeye değinen yazar, American Research Center tarafından Charles Butterworth başkanlığında İbn Rüşd'ün mantık külliyatının toplu neşrini amaçlayan proje hakkında bilgi verir. Son olarak İbn Rüşd'ün ölümünün 800. Yılı münasebetiyle Muhammed Âbid el-Câbirî'nin İbn Rüşd'ün özgün eserlerinin Arapça metinlerinin yeniden neşri amacıyla hazırlamış olduğu proje hakkında bilgi veren yazar, bu proje kapsamında yayınlanmış olan eserlerin isimlerine yer verir (s.240). Karlığa, 1976 ile 1999 yılları arasında İbn Rüşd ile ilgili yapılmış 9 bilimsel toplantı hakkında bilgi verir. Yazar bu bölümün büyük kısmını ise İbn Rüşd ile ilgili literatüre ayırır. Bu bağlamda Klasik İslam kaynakları, Modern Batı dilleri, Modern İslam araştırmaları ve ansiklopedik yayınlarda İbn Rüşd ile ilgili çalışmalar hakkında oldukça

ayrıntılı bilgilere değinen Karlığa, İbn Rüşd'ün eserleri ile ilgili biyografik yayınlar ve İbn Rüşd düşüncesinin değişik bölümleri ile ilgili yayınlar hakkındaki ayrıntılı bilgilere yer verir (s.250). İbn Rüşd'ün eserleri arasında yazılış tarihi bilinenler ve tahmin edilenlere dayanarak hazırlanmış olan İbn Rüşd kronolojisi ile bölüme son verir.

Eserin beşinci bölümünü eklerden oluşturan Karlığa, bu bölümde sadece görsel malzemeye yer verir. Yazar sırasıyla İbn Rüşd'ün eserlerinin Arapça yazmaları, Latince ve İbranice tercümelerinin yazmaları, İbranice ve Latince tercümelerinin baskıları ve Rönesans döneminde ve daha sonra Avrupa'da yapılan veya basılan İbn Rüşd portrelerine yer verir. Sadece bu bölümde sunulan görsel malzeme düşünüldüğünde bile İbn Rüşd'ün Batı'ya etkisinin boyutları hakkında olumlu bir kanaate varmanın hiç de zor olmayacağını düşünüyoruz. Farklı dillerde yazılmış olan zengin kaynakça ve dizin ile eser son bulmaktadır.

Ülkemizde başta felsefe ve ilahiyat olmak üzere İbn Rüşd'ün farklı alanlardaki görüşlerini konu edinen birçok çalışma yapılmış olmakla birlikte; filozofun düşüncelerinin hak ettiği düzeyde niteliğe ve niceliğe sahip araştırmalara konu edilmeyi beklediğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda Karlığa'nın büyük bir çaba ve titizlikle kaleme aldığı bu eserin bir dönüm noktası olacağı kanaatindeyiz. Zira yazar büyük bir çaba ve titizlikle filozofun eserleri ve felsefesi hakkında oldukça kapsamlı bilgi sunmaktadır. Yazarın ilahiyat, felsefe, sanat ve tıp gibi farklı bilim dallarında İbn Rüşd'ün Batı'ya etkisini ana hatlarıyla ortaya koymanın yanında; sınırlı da olsa İslam dünyasındaki etkilerini konu edinmesi çalışmanın niteliği bağlamında büyük bir önem taşımaktadır. Bu bakımdan eserin *İbn Rüşd'ün Batı'ya etkileri* konusunda ve *İbn Rüşd literatürü* hakkında ülkemizde yapılmış en kapsamlı çalışma olduğunu söyleyebiliriz. Filozofun düşüncelerinin hak ettiği değeri ülkemizde görmesi umuduyla; Karlığa'nın bu eserinin ülkemizde bundan sonra İbn Rüşd üzerine araştırma yapacak olan araştırmacılar için de başta gelen bir referans çalışma olacağına inanıyoruz.